

UOT:37.

İNTİHAR DAVRANIŞININ ƏSAS NƏZƏRİ İSTİQAMƏTLƏRİ

İsmaylova Aygün Etibar qızı
Bakı Dövlət Universiteti Qazax filialı
ismailova-aygun@inbox.ru

Xülasə: İntihar bu günə qədər aktual bir mövzu olmuşdur. Bir çox alim və psixoloqların diqqət mərkəzində olmuş, onları tədqiqata cəlb etmiş, intiharın yaranma səbəblərini araşdırmışlar. Bura ümitsizlik, depressiya, tənhalıq, problemlərin həll yolunu tapa bilməmək və s. kimi bir çox səbəbləri aid edə bilərik. Ümid insanın yaşama səbəbidir. İnsan gələcəyə olan arzularını, istəklərini, planlarını özünə inandığında həyata keçirir. Gündəlik həyatda qarşımıza çıxan problemlər, çıxılmaz vəziyyətdə qaldığımız situasiyalar bizi ümitsizliyə sövq edir. Onlarla mübarizə aparmaq yerinə çıxış yolu olaraq intiharı seçirik. Bu isə insanın bütün həyat mübarizəsini sonlandırması ilə nəticələnən aldığı yanlış bir qərardır.

Açar sözlər: intihar, cəmiyyət, depressiya, tənhalıq, intihar davranışı, səbəb,

Ключевые слова: суицид, общество, депрессия, одиночество, суицидальное поведение, причина,

Keys word: suicide, society, depression, loneliness, suicidal behavior, cause,

Yaşayan hər bir canlı üçün ölüm qaçılmazdır. İnsan həyatının sonlanması müxtəlif şəkildə bizlərə bəyan olur: adi ölüm, başqası tərəfindən öldürülmək, qəza keçirmək və intihar etmək. “İntihar etmək” - bu anlayış özlüyündə bir çox faktların araşdırılmasını tələb edir. İntihar (suisid) latınca “sui” mən, “cedere” “öldürmək” iki sözün birləşməsi nəticəsində, “suicidere” özünü öldürmək mənasını verir.

Əsrlər boyu bir çox elm adamları intihar davranışı üçün nəzəri əsaslar yaratmağa çalışsalar da, hazırda özünəqəsdin mahiyyətini, intihar davranışının səbəblərini və motivlərini izah edən vahid nəzəriyyə yoxdur. Bir çox konsepsiya arasında intiharın üç əsas anlayışı var: psixopatoloji, psixoloji və sosioloji.

Asiya, Afrika və Cənubi Amerikanın qədim qəbilələrində, intihar “pis ölüm” adlanırdı; intiharın pis bir ruha çevrilərək zərərə yol açdığına inanılırdı. Qədim Misir mədəniyyətində intihara münasibət tolerant idi. Qədim Hindistanda ritual intihara icazə verilirdi və gündəlik intiharlar pislənilirdi. Qədim Yunanıstanda, cinayətkara ictimai edam və ya intihar seçmək hüququ verilirdi. İntihar ölümə həyat arasında seçim etmək üçün yaradıcı bir azadlıq hərəkəti idi.

Tarix boyu ən qədim zamanlarda belə öz həyatlarına son vermək istəyən insanlar olsa da, intihar anlayışı yalnız XIX əsrdə ön plana çıxmağa başlanmışdı. İlk dəfə bir elm kimi intihar Qərbdə yaranmışdı, bu səbəbdən də ilk sırada Qərb alimlərinin bu problem haqqında öz yanaşmaları, problemin həlli yolları və digər fikirləri formalaşmışdır.

Amerikalı mütəxəssis E.Şneydman fikrinə görə “*intihar insanın ruhunda baş verən şəxsi bir dramdır*”. E.Şneydman yaxınlaşan intiharı göstərə biləcək əlamətləri təsvir edən ilk şəxs idi, eyni zamanda bütün intihar cəhdlərinə xas olan xüsusiyyətləri müəyyənləşdirmişdi. [8, s.28].

Sosioloqlar intiharın səbəbini insanın özündə deyil, cəmiyyətin içində axtarırlar. İntiharın getdikcə çoxalmasının əsas səbəbi cəmiyyətdə meydana gələn dəyişikliklərdir. Dəyişikliklər insan yaşamış olduğu həyat şərtlərini və etik dəyərlərini alt üst edir. Bir insanın intihar etməsindəki əsl səbəb onun dəyişən yeni situasiyalara qarşı yaşadığı çətinliklərdən qaynaqlanır.

İntiharı yarada biləcək səbəbləri araşdıran Ziqmund Freyding firkirincə intiharın baş verməsi tarazlığı pozulmuş instiklərlə əlaqədardır. “Eros və Thanatos”. Birinci həyat instinkti, ikincisi ölüm instinktidir. Z.Freydə görə, intihar eləcə də qətl, Tanatosun dağıdıcı təsirinin təzahüründən, sonra özünə və ya başqalarına yönəlmiş əsl bir təcavüzdən qaynaqlanır. Z.Freyd ölüm instinktinin aradan qaldıracağına inanırdı [6, s.330].

E.Dürkheyim sosial səbəbləri nəzərə alaraq intiharı fərqli şəkildə təsnif etmişdir. Bunu təsnif edərkən müəyyən proseslərlə əlaqələndirərək izah etmişdir:

1. Egoist intihar. İntiharın bu növü ailə birliyinin olmaması, cəmiyyətin ayrılmaz bir hissəsi olan sosial mühitlə uyğunlaşa bilməməsi, insanın dini birliyinin olmaması nəticəsində ortaya çıxır. Şəxsin mənsub olduğu qrup bağları zəiflədikdə və qrupdan asılılıq azaldıqda şəxs öz xüsusi maraqları ilə tək qalır, özünü tənha hiss edir, onun üçün həyat mənasızlaşır.

2. Alturistik intihar. Bu intiharın növündə fərd yalnız cəmiyyətdən ayrıldığı və özünü tənha hiss etdiyi zaman deyil, cəmiyyətə çox bağlı olduğu zaman da intihar edə bilər. Bu intihar növündə “mən” şəxsin özünə aid deyil, “mən” şəxs də özündən fərqli birşeylə qarışır, davranışının oriyentasiyası şəxsin özündən kənardadır, şəxs özündə içində olduğu qruplardan birinin daxilindədir. Bu şəxslər həmin qrupları öz həyatlarından üstün hesab etdikləri üçün intihar etmişlər. Bu hərəkət nəticəsində mükafat alacaqlarını düşünürlər.

3. Anomik intihar. İntiharın bu növündə cəmiyyətdəki dəyərlərin itməsi, insanların qayda-qanunlara əməl etməməsi deməkdir. İnsanın gündəlik həyatında qarışdığı maddi problemlər bir növ insanları intihara sövq edir. Ölkədə iqtisadi böhran nəticəsində yaranan intiharlar da intiharın bu növünə daxildir. Bu intihar növündə insanların yaşadığı cəmiyyətlə uyğunlaşması intiharların sayını azaldır.

4. Fatalistik intihar. İntiharın bu növü də cəmiyyətdəki qayda- qanunların hökmranlığından yaranır. Bu zaman fərdin qatı və sərt qaydalarla qarşılaşması onu intihara meyilləndirir. Dürkheyim bu intihar növünə köləliyi nümunə göstərir. [5, s.186].

İnsan yaşadığı ailədə, çevrəsində, dostlarının əhatəsində olduğu zaman belə özünü yalnız hiss edir, cəmiyyət içərisində yalnızlıq hissi daha çox avroplalıları məxsus olsa da son zamanlarda ölkəmizdə də çoxalmağa başlamışdır. E.Fromm əsərlərinin birində intiharın, yalnızlıq hissini aradan qaldırmaq məqsədi ilə edilən bütün addımların uğursuz olacağı təqdirdə son ümid olduğunu söyləyir. İntihar edərək özünü bu uğursuzluqdan qurtaracaq fikrini özünə təlqin edir [7, s.137].

İntihar davranışına yanaşmasında Alfred Adler özünün insan alçaqlığı nəzəriyyəsini irəli sürdü. O, fiziki və zehni acizliyə söykənən erkən uşaqlıqda ortaya çıxan çatışmazlıq hissini hər cür qüsurla kəskinləşə biləcəyini demişdir. Həyatı boyunca bir insan, çatışmazlıq kompleksini aşmağa, bunun əvəzini ödəməyə və ya kompensasiya etməyə çalışır. Tez-tez bir çatışmazlıq kompleksi bir insanı hiss etməmək üçün həll yollarını axtarmağa məcbur edir ki, bu da müxtəlif növ nevroitik davranışlara, bəzən də intihar cəhdlərinə səbəb olur. [3, s.237].

Rusiya alimi, A.Ambrumova intiharlarla bağlı qeyd etmişdir ki, intihar konflikt şəraitində həll olunmamış fərdin sosial-psixoloji halıdır. Fərd onu tam formada şüurlu olaraq həyata keçirir. Səbəbləri, psixoloji halı pozulmuş olan insanlar həm özləri intihara təşəbbüs edir, eyni zamanda özüylə birlikdə mübahisəyə girmiş şəxslərin də intihara meyl etməsinə təhrik edir. Buradan belə qənaətə gəlirik ki, intihar əvvəldən düşünülməmiş, düşdüyü situasiyadan aslı olaraq birdən – birə baş verə bilər.

Şəxsiyyətin sosial – psixoloji pozğunluğu şəxsən əhəmiyyətli situmullara, stressə, təcrübələrə və s. məruz qaldıqda geniş bir şəxsiyyət təcrübəsini əhatə edir. Şəxsiyyətin düzgün tənzimlənməməsi, insanın bir çıxış yolu tapa bilməməsinə gətirib çıxarır. Daxili qarşıdurma və

ya özü bilərəkdən öz seçimini məhdudlaşdırır. Nəticədə, münaqişə həll olunmazlıq xarakteri alır və son dərəcə ağırlı təcrübələrlə müşayiət olunur, bunun nəticəsində şəxsiyyət böhranı baş verir. Bu vəziyyətdə həm şəxsiyyətin düzgün qurulmaması, həm də münaqişə, intiharın münaqişəni özünü məhv etməklə aradan qaldırmaq üçün yeganə yol olmasına gətirib çıxarır. [4, s.6-28].

Albert Kamyunun fikrinə görə, intiharın bir çox səbəbi var. Onun fikrincə, insan düşünərək intihar etmir, intihar hərəkəti düşünülmədən anidən edilən bir hərəkətdir. İnsanın özünü öldürməsi, ürəyini cəmiyyətə tökməsi deməkdir. İntihar edən şəxs ailəsi, ətraf mühit, dostları və cəmiyyət tərəfindən başa düşülmədiyini bildirir. O, intihar anlayışını bir reallıq olaraq qəbul edir və həyatın yaşamağa dəyər olub-olmamasına qərar verməyin fəlsəfənin əsas problemi olduğunu söyləyir. Ona görə bir insan intihar edə bilər, ancaq bu davranış bu dünyaya gəlmək məqsədinin xaricindədir.

Bir insan öz canını almağa qərar verirsə, bu onun şüur, əsas etik kateqoriyasında həyatın mənası böyük dəyişikliyə məruz qalıb deməkdir. Bir şəxs, müəyyən şərtlərin təsiri altında həyatın mənasını itirəndə intihara qərar verir. Həyatın mənasını itirmək intihar davranışı üçün zəruri, lakin yetərli bir şərt deyil.

İntiharla bağlı problemləri nəyinki digər ölkələrin alim və professorları araşdırmış, tədqiqata cəlb etmiş, həmçinin bizim ölkəmizdə də bu problemi araşdıran bir çox tədqiqatçılarımız vardır. Bu tədqiqatçılardan R.Ə.Cavadov, G.B.Tağıyeva, S. Nuriyev, D.İbrahimova, A. Hüseynov, B.Zahidov, M.S.Əliyev, Ü.A.Əfəndiyeva və başqalarının adlarını çəkmək olar.

Prof. B. Zahidov intiharın psixoloji aspektini geniş araşdıraraq bununla bağlı bir sıra dəyərli tədqiqatlar aparmışdır. O, intiharı iki müxtəlif davranış aktı kimi izah edirdi:

1. “konkret fərdi davranış aktı kimi, yəni insanın özünü həyatdan məhrum etməsi kimi”
2. “ nisbi kütləvi, statistik sabit sosial hadisə kimi, yəni bir çox insanların həyatdan könüllü və eyni vaxtda getməsi aktı kimi”[2, s.152] .

R.Ə.Cavadov və G.B.Tağıyevanın fikrincə “özünəqəsd – psixoloji hadisədir. İnsan bilərəkdən şüurlu olaraq özünü həyatdan məhrum etmək istəyir. Özünə qəsd edəninin daxili aləminin başa düşülməsi üçün onun emosional – iradi sferasının vəziyyətini, gözlənilən suicidal hala psixoloji münasibətini müəyyənləşdirmək xüsusi əhəmiyyət kəsb edir” [1, s. 175].

Ədəbiyyat

1. Cavadov R.Ə., Tağıyeva G.V., Ekstremal şəraitlərdə psixoloji xidmət. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı : ADPU-nun mətbəəsi, 2006, s.258.
2. Zahidov B. S. İntihar. “Hüquq ədəbiyyatı” nəşriyyatı, Bakı, 2012, səh.420
3. Адлер А.Практика и теория индивидуальной психологии. Москва: Академический проект, 2015, 240 с.
4. Амбрумова А. Г. Суицид как феномен социально-психологической дезадаптации личности /А. Г. Амбрумова,В. А. Тихоненко // Актуальные проблемы суицидологии. Москва,1978. С. 6–28.
5. Durkheim E. “ İntihar “ (Le suicide – Etude sociologique, 2013) (Çev. Z. Zühre İlkelen). Pozitif Yayınları, İstanbul, s.468, 2013.
6. Фрейд З. Психология бессознательного. Москва: Просвещение, 1990, 448 с.
7. Фромм, Э. Бегство от свободы. Пер. с англ. и примечания А. И. Фета. Nyköping(Sweden): Philosophicalarkiv, 2016, 231 с.
8. Шнейдман Э., Душа самоубийцы. Москва: Смысл, 2001. 315 с.

ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ СУИЦИДАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ

Исмаилова Айгун Етибаровна
Резюме

Самоубийство было горячей темой до сих пор. Они были в центре внимания многих ученых и психологов, привлекали их к исследованиям, исследовали причины самоубийств. Мы можем приписать этому множество причин, таких как безнадежность, депрессия, одиночество, неспособность найти решение проблем и т. д. Надежда – смысл жизни. Когда человек верит в себя, он реализует свои мечты, стремления и планы на будущее. Проблемы, с которыми мы сталкиваемся в повседневной жизни, ситуации, в которых мы остаемся в безвыходном положении, подталкивают нас к отчаянию. Вместо того, чтобы бороться с ними, мы выбираем самоубийство как выход. Это неправильное решение, которое принимает человек, которое заканчивает всю его жизненную борьбу.

THE MAIN THEORETICAL DIRECTIONS OF SUICIDAL BEHAVIOR

Ismailova Aygun Etibar
Summary

Suicide has been a hot topic to this day. Many scientists and psychologists became the center of attention, involved them in research, the causes of suicide have investigated. This includes hopelessness, depression, loneliness, not being able to find a solution to problems and so on etc. we can attribute many reasons. Hope is the reason for living. Human is the future it realizes its dreams, wishes, and plans when he believes in itself. In front of us in everyday life the problems that arise, the situations in which we are left in a hopeless situation push us to despair. With them instead of fighting, we choose suicide as a way out. This is the whole life of a person it was a wrong decision that ended his fight.

Rəyçi: Dosent İbrahimov Cəfər Hüseyn
Daxil olma tarixi 23 may 2024-cü il